

Маметемин кызы М.

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭТНОГРАФИЯЛЫК ИЗИЛДӨӨЛӨР
(1920-1930-жж.)**

Маметемин кызы М.

**ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В КЫРГЫЗСТАНЕ
(1920-1930 гг.)**

Mametemin kyzy M.

**ETHNOGRAPHICAL INVESTIGATION IN KYRGYZSTAN
(1920-1920 years)**

УДК: 930.85:398(575.2) (04)

Этнография – тарых илиминин маанилүү тармактарынын бири катары эсептелет. Этнография илими этносторду, этникалык жалтылыктарды, алардын этногенез менен турмуш-тиричилиги жана маданий-тарыхый байланыштарды изилдейт.

1920-жылдын башынан тарта, Орто Азия элдери анын ичинде кыргыз этнографиясын изилдөө иштери башталган. Илимий изилдөөлөр Москва, Ленинград шаарларынан келген тарыхчы, этнографтар тарабынан жүргүзүлгөнү маалым. Макалада Кыргызстанда 1920-30-ж. жүргүзүлгөн этнографиялык изилдөөлөр талданып, жарык көргөн илимий эмгектерге анализ жасалат.

Негизги сөздөр: кыргыздар, этнография, социалдык стратификация, манантар, үй-бүлө, экспедиция.

Этнография считается одной из самых важных отраслей исторической науки. Этнография изучает культурно-исторические связи с этносами, этническими сообществами, их этногенезом и жизнедеятельностью.

С начала 1920 года начались исследовательские работы кыргызской этнографии среди народов Средней Азии. Известно, что эти научные исследования проводились историками и этнографами из Ленинграда и Москвы. В этой статье рассматриваются этнографические исследования в Кыргызстане в 1920-30 гг. и будут проанализированы опубликованные статьи по данной тематике.

Ключевые слова: кыргызы, этнография, социальная стратификация, мананы, семья, экспедиция.

Ethnography is the most important field historical science. Ethnographic investigation cultural-historical connections with ethnoses, ethnic news and information activities.

In the beginning of the 1920 kyrgyz ethnography were began to investigate among the Central Asia people. It is known these scientific investigations were hold by historians and ethnographer from Leningrad and Moscow.

In this article is devoted to the ethnographical investigation in Kyrgyzstan in 1920-30 years and analyzed article in this themes.

Key words: kyrgyz, ethnographer, social stratification, manap, family, expedition.

Кыргызстандагы тарых илиминин жаралуу жана өнүгүү этабы ХХ к. 20-30-жылдарына таандык. Өлкөдө башталган коомдук-саясий өзгөрүүлөргө жараша 20-ж. орто ченинен тарта бир катар илимий мекемелер жана уюмдар ачылып, тарыхый, этнографиялык изилдөөлөр жүргүзүлө баштаган. Профессионал тарыхчы-этнографтардын жок экендигине карабастан,

алгачкы изилдөөлөрдү советтик партиялык кызматкерлер өз ишмердиктерин илим менен айкалыштыра баштаганы белгилүү. Совет бийлигинин алгачкы мезгилинен тарта эле тарых, тил, элдик чыгармачылык, өлкөнүн өндүрүү күчтөрү жана жаратылыш байлыктарын изилдөө иштери боюнча пландуу иш белгиленген. Натыйжада Түркстан анын ичинде кыргыздардын этникалык түзүлүшүн, каада-салтын изилдөө жана этнографиялык картасын түзүү боюнча иштер аткарыла баштайт. Өзгөчө, В.И. Лениндин буйругу менен Орто Азия өлкөлөрү андагы жашаган калктын этникалык курамы, чек араларын тактоо максатында курулган илимий комиссия жыйынтыктуу иш алып барган. Илимий комиссия 1923-ж. Фергана, Самарканд, Жети-Суу областы, Пишпек уездине бир канча экспедиция уюштурууга жетишкен. Анын жыйынтыгында калктын этника-географиялык чек аралары, этнография жана фольклор боюнча баалуу маалыматтар чогултулган [1, с. 21]. Кыргызстандын аймагында Москва, Ленинград, Ташкенттен келген педагог жана окумуштуулардын катышуусу менен жалпысынан 20 этнографиялык экспедиция уюштурулган. Экспедициялардын негизги изилдөө объектиси катары, Кыргызстандын калкынын этнографиясы, социалдык катмары менен өндүрүүчү күчтөрдүн географиялык жайгашуусу жана абалын тактоо болгон. Аталган жылдары этнографиялык изилдөөлөр Ф.А.Фиельструп, Н.П. Дыренкова, А.А. Диваев, Н.С. Калемин, С.М. Абрамзон, П.И. Кушнер (Кнышев), М.Ф. Гаврилов, В.Н. Дублицкий, П.И. Погорельский, В.С. Батраков ж.б. окумуштуулар тарабынан жүргүзүлгөн. 1924-ж. кыргыз элинин тарыхый жана маданий мурасын иликтөө максатында илимий комиссия түзүлгөн [2, с. 9]. Комиссиянын негизги максаты кыргыз элинин фольклордук чыгармаларын, тарыхый мурастарына байланышкан материалдарды чогултуу жана айрымдарын басып чыгаруу болгон.

Кыргыз этнографиясынын өнүгүшүнө салым кошкон окумуштуулардын бири Ф.А. Фиельструп болуп эсептелинет. Ал өлкөгө 1924-ж. келип, кыргыздардын Борбордук Азиядагы элдер менен болгон этникалык жана тарыхый-маданий байланыштарын изилдеген. Анын изилдөөлөрү этнографиялык изилдөө, коллекция чогултуу, археологиялык эстеликтерди реконструкциялоо болуп 3 багытта жүргөн. Натыйжада «Исследования среди кара-киргиз» аттуу

айтылуу эмгеги жарык көргөн [3]. Чыгармадагы бир өзгөчөлүк этнорафиялык иликтөө, калктын генеологиясына багытталган сурамжылоо менен айкалышкандыгында. Автордун «жакынкы мезгилдеги бардык калктын мекени Андижан тараптагы жерлер. Ал тараптан Жети-суулук кыргыздардын башчысы Тагай бий келген. Ал жакта анын бир тууганы калган. Анын урпактары батыш кыргыздары эсептелинген» - деген маалыматы айрыкча көңүл бурууга арзыйт [3, с. 48]. Мындан сырткары, Кыргызстандын батышы менен чыгышында өндүрүлгөн буюмдар жана кийим-кечеде бир топ айырмачылыктар бар экенин белгилеген. Автор аталган эмгегинде, кыргыздардын үйлөнүү тойдо аткарылган жөрөлгөлөр, ойнолгон оюндар жөнүндө да маалымат берип кеткен. Изилдөөчү ар бир кыргыз уул балага өзгөчө маани берээрин, бирок жаш балдар арасында өлүм күч экендигин жазат. Баланы багууда санитардык-гигиенага көңүл бөлбөстөн, магиялык күчтөргө көбүрөөк ишенерин белгилеген. Автордун пикирине караганда, кыргыздар балага коюлган ысымдын тышкы чөйрөдөн коргооруна жана анын тагдырына же урпактарына түздөн-түз таасир берээрине ишенишкен [3, с. 51]. Ал эми «Из Обрядовой жизни киргизов начало XX века» аттуу көлөмдүү эмгегинде, автор кыргыздардын жашоо образын бала төрөлгөндөн баштап, анын өмүрүнүн акырына чейинки (багуу, чоңойтуу, алардын ойноочу оюндарды, кууда түшүү, нике, той, ажырашуу, көмүү, аш берүү) мезгилинде жасала турган иш чараларды жана ырым-жырымдарды толук ачып көрсөтө алган деп айтууга болот. 1926-ж. СССР ИАнын антропология жана этнография музейинин практиканттары Н.П. Дыренкова жана И.Д. Старынкевич Тянь-Шанга (Арпага) келишкен [4, с. 182]. Н.П. Дыренкова кыргыздардагы туугандык, кандык мамилелерде бир атанын балдарынын бири-бири менен болгон карым-катнаштары, тергөө, жана качуу өңдөнгөн маселелерге кеңири кайрылган. 20-ж. жарыка чыккан этнографиялык эмгектердин арасына лингвист-түрколог А.А.Диваевдин «Баксы в жизни киргиза» аттуу макаласын киргизүүгө болот. Аталган макалада автор калк арасында бакшылардын ордун өзгөчө белгилеп өткөн. Бакшы бир эле учурда дарыгер эмес, жрец, көз байлоочу да болгонун эскерет [5, с. 187-189].

Илимий изилдөө ассоциациянын тапшырмасы менен улуттук-колониалдык маселелерди изилдөө максатында 1925-ж. профессор П. Кушнер (Кнышев) келген. Ал өзүнүн изилдөөсүн Талас жана Суусамыр өрөөнүндө жүргүзгөнү белгилүү. Изилдөөчү тоолуу аймактагы кыргыздардын жер иштетүү, мал чарбачылык, өндүрүш, тамак-аш, кол өнөрчүлүк, бюджет, товар алмашуу, уруулук мамилелер жана манап маселеси боюнча кеңири маалымат топтогон. Автор калктын социалдык катмарын изилдеп, алардын коомдогу ээлеген ордуна жана чарбасына салыштыруу анализ жүргүзгөн. Социалдык мамилелерди изилдеген соң автор, кыргыздарда уруулук түзүлүш жоюлган деген жыйынтыкка келген.

Бул мезгилде бай-манаптар менен күрөшүү, «куллакка тартуу» саясаты жүргөнү белгилүү. Аталган

маселе илимий чөйрөдө да кызуу талкууга алынып, манап темасы актуалдуу маселелердин бирине айланган. П. Кушнер да бул темага кайрылып, манап институтунун өзгөчөлүгүнө, аткарган функцияларына кеңири токтолуп кеткен. Автордун пикири боюнча манап сөзү чоң конуштарга ээлик кылган, княздарга карата айтылган. Манаптар кичине же чоң топтордун өкүлдөрү болушуп, коомчулуктун урматына ээ адамдар. Кээ бирлери өзгөчө укукка ээ болушкан. Алар бир эле учурда соттун милдеттин ошол эле учурда кеңешчи да боло алышкан [6, с. 4]. Бул маалыматтан ал кездеги манаптын өздүгүн мүнөздөөгө болот. Автор «манапчылык бул-уруулук түзүлүш эмес, феодализмдин алгачкы фазасы болгон. Жааматтык доордун аягында аскердик топтон бөлүнүп чыгып, алар чыныгы феодалга айланууга жетишкен эмес. Бирок примитивдүү демократияга ээ болушкан» - деген пикирди айткан. Бул пикир убагында кызуу талкууга алынып, сын-пикирлер айтылганы маалым. Белгилей кетсек, П. Кушнер кыргыздардагы феодалдык мамилелердин, уруучулуктун калдыгы узак убакытка чейин өкүм сүргөнүн эске алган эмес. Анткен менен авторду Кыргызстандагы социалдык изилдөөлөрдүн алгачкы чалгынчысы катары балоого болот.

Жогоруда айтылып өткөндөй 20-30-жж. партия өкүлдөрү жана илимий изилдөөчүлөрдүн көңүл чордонунда кыргыздардын социалдык түзүлүшү, коллективтештирүү жана бай-манаптар менен күрөшүү маселеси турган. Мына ушул маселеге кайрылган авторлордун бири Буров-Петров болуп саналат. Автордун ою боюнча манап-бул жогорку катмардын башында турган бирок толук калыпка келбеген же уюшулбаган феодал болуп саналат [7, с. 18]. Манапчылык кыргыздар арасында көчмөнчүлүк мезгилден эле башталган. Анын пикирине караганда, көчмөнчүлүк мезгил кыргыз урууларынын 150 жыл мурун ээлеген азыркы конуштарга келиши менен аяктаган. Манаптар чарбаны уюштуруучу катары кийинки мезгилде башка уруулар менен өз-ара мамилени жүргүзүү функциясын аткарып келишкен. Албетте бул функция анын калк арасында кадыр-баркка ээ болушуна алып келген. Автор, манапчылык алгач түндүк аймакта Тогай аттуу уруу башчыдан башталганын жана андан мураска берилгенин жазат. Буров-Петров манаптардын функцияларына кеңири токтолуу менен манаптарды эски топтогу жана кайра түзүлгөн манаптар деп эки негизги группага бөлгөн [7, с. 15-16]. Бирок автор жетишсиз изилдөөнүн негизинде жалпы жыйынтык чыгарганын айта кетүү зарыл.

Бул мезгилде жүргүзүлгөн экспедициялар өз алдынча этнографиялык гана эмес, саясий, социалдык-экономикалык маселелерди изилдөөнү максат кылган. Изилдөөчүлөр чогулткан материалдар этнографияга түздөн-түз тийиштүү болгон. Алсак М.Ф. Гаврилов. Ал 1927-ж. Суусамыр өрөөнүндө изилдөө иштерин жүргүзгөн. Автор кыргыздардын социалдык түзүлүшү, манапчылык, уруулук түзүлүш, тамак-аш, орнамент жана диний ишенимдер боюнча маалымат топтогон [8, с. 159]. Изилдөөчү кыргыздардын социалдык катмарына, коомдук мамилелерине кеңири

токтолгон. Автор калктын стратификациясына да токтолуп, байлар саясий жана экономикалык жактан кордулу, ордолуу жана сасык бай деп бөлүнүшкөн деген пикирди айткан [9, с. 199]. Ал эми манаптардын келип чыгышы боюнча манаптар князь же ак сөөк катмардан келип чыккан эмес, алар келип чыгышы боюнча бардыгы бирдей. Алардын арасында ак сөөк катмар жок» [10, с. 203]. - деп белгилеген. М.Ф. Гаврилов П.Кушнер сыяктуу эле манап термининин келип чыгышын ысым (Тагайдын тукумунан чыккан Давлестин уулу Манап) менен байланыштырган. Автордун пикирине караганда манапчылык өзүнүн өнүгүү багытында бир нече процессти басып өткөн. Алгач баатыр (манап) сөзү элди жоодон коргоочу жоокерге карата айтылган. Алар акылмандыгы, каармандыгы менен өзгөчөлөнүп турган. Элди адилеттүү башкарган. Ал мезгил үчүн баатыр (манап) позитивдүү сүрөттөлгөн.

Элге кайрылы болган,
карындашка миирли болган,
ата-энеге раим шапагат болган.
Душманга айбалти болган,

ушундай ким болса манап дишкан [10, с. 209]. Кийинки мезгилде баатыр-манап деп, элди талап тоногон, физикалык күчкө ээ болгон айрым адамдарга карата айтылган. Давлестин уулу Манапты да баатыр деп аташкан. Бирок ал талап-тоноочулук, басып алуу менен алектенген. Бул мезгилде баатыр сөзү классикалык маанисин жоготконун, манапка айтылган баатыр сөзү бул эскинин калдыгы болуп калганын белгилейт. Ал эми XIX к. Кокон хандыгынын жана орус бийлигинин таасири менен манапчылыктын акыркы тиби калыптанган. Алар башкаруу жана сот бийлигине ээлик кылып, калкты толук эзүүчү катмарга айланган. Автор бул мезгилде манаптар саясий-экономикалык шарттардын өзгөрүшү менен өздөрүнүн баатырдык сапаттардын толук жоготушкан деген жыйынтыкка келген [10, с. 209]. Бул мезгил үчүн карапайым калк «төөнүн, бүркүттүн кыялы менен манаптын кыялы бир» - деп мүнөздөгөн. Дал ушул манап маселесине белгилүү изилдөөчү В.Н. Дублицкий да кайрылган. Манап сөзүнүн келип чыгышы боюнча «кыргыздардын айтканы боюнча манап бир баатырдын ысымы болгон. Ал өзүнүн уюштуруучулук жөндөмү менен өз уруусун бириктирген» – деп жазат. Ал эми манап институтунун калыптанышы тууралуу төмөндөгүлөрдү айткан. Манап алгач укумдан-тукумга берилген эмес. Кийин гана мураска берилип, манап наамы белгилүү катмарга айланган деген пикирге токтолгон [11, с. 10-11].

ВКП (б) БК Орто Азия боюнча бюросу 1925-ж. аймактын айыл кыштактарын изилдөө боюнча атайын комиссия түзгөн. Комиссиянын активдүү мүчөлөрү П. Погорельский, В. Батраков болушкан. Алар 1927-ж. Борбордук Тянь-Шанда экспедицияда болушкан. Экспедициянын негизги максаты-региондун социалдык жана экономикалык абалын изилдөө эле. Топтолгон материалдардын негизинде «Экономика кочевого аула Киргизстана» [12] - аттуу көлөмдүү моногра-

фиясын жарыялашкан. Эмгекте кыргыздардын социалдык-экономикалык мамилелери, коомдук-саясий түзүлүшү, манапчылыктын өнүгүү эволюциясы ж.б. маселелер каралган. Алсак манап маселеси боюнча авторлор П.Кушнердин пикирине кошулган эмес жана «манап доору феодалдык мамилелердин андан ары өнүгүшү» [12, с. 142] - деп эсептеген. Ал эми кийинки 1928-жылы уюшулган антрополо-этнографиялык экспедициясын катышуучусу этнограф А.С. Бежкович кыргыздардын дыйканчылыгы жана малчарбачылыгы боюнча изилдеген. Автор өзү чогулткан материалдар жана булактарга таянуу менен төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарган. Россиянын курамына киргенге чейин эле кыргыздардын белгилүү бөлүгү жер иштетүү менен алектенген. Бирок бул чектелүү болуп керектөөгө гана жараша болгон. Көчмөн үчүн жер иштетүүчүлүктөн да көчмөнчүлүк чарба негизги ролду ойногон деп эсептеген [13, с. 37]. А.С. Бежкович орус келгиндери жергиликтүү калк үчүн прогрессивдүү таасир калтырганы менен бийликтин көчүрүү саясатынын терс жактарын да туура белгилеп кеткен.

Кыргызстандын жана кыргыз элинин тарыхы, маданияты этнографиясын изилдөөгө ири салым кошкон окумуштуулардын бири С.М. Абрамзон болуп саналат. Ал башка окумуштуулардан айырмаланып, өзүнүн бүт өмүрүн кыргыз элинин ар кандай маселелерин изилдөөгө арнаган. Кыргызстандагы 1925-жылдан 50-жылдарга чейинки экспедиция анын ысымы менен байланыштуу. Алсак 1925-ж. С.М. Абрамзондун жетекчилиги алдында Алай өрөөнүнө экспедиция уюштурулган. Экспедициянын максаты экономикалык, этнографиялык, лингвистикалык ж.б. изилдөө иштерин жүргүзүү болгон. Натыйжада 150 этнографиялык буюм, 200гө жакын ботаникалык гербарий, 80 канаттуунун териси жана көптөгөн фото сүрөт топтолуп музейге коюлган [14, с. 151]. Экспедициянын активдүү катышычуусу Жапар Шүкүров тарабынан 250гө жакын элдик ыр, макал, табышмак, уламыш ж.б. чогултулган. С.М. Абрамзондун 20-30-жж. аралыгында манап маселесине арналган бир топ макалалары жарыкка чыккан. Алсак «Манапства и религия» аталган макаласында автор манаптар исламды биринчилерден болуп кабыл алышып, анын артынан өз букараларына кабыл алдырганын айтат. Манапчылык өзүнүн феодалдык маңызынын көрөңгөлөшүнөн улам кийин мусулман диний кызматчылар менен кызматташканын белгилеген. Автор Шабдан жана Ормон сыяктуу уруу башчыларынын дин багытындагы ишмердүүлүктөрү тууралуу да жазган. Алсак Шабданды ашкере динчил катары сүрөтөсө, Ормонду өзгөчө динчилдиги менен айырмаланган эмес; бирок орозо кармаган, сейрек болсо да таңкы намазды окуганын айтып, эшен молдолорду жек көргөнүн айтат. Ормондун саясий гана эмес диний иштерге да кийлигишкенин анын орозонун ысык жай мезгилинен кыш айына которууга уруксат бергенин айтат [15, 523-б].

Кыргыз обкомунун чечими менен 1926-1927-жж. Н.Х. Калемин Нарын областынын (Шаркыратма, Эсенгулов, Чорин) райондоруна илимий изилдөө

жүргүзгөн. С.М. Абрамзон өз убагында авторду кыргыздардын социалдык түзүлүшү, үй-бүлөөлүк мамилелери жөнүндө этнографиялык материалдарды арбын топтогон автор катары баалаган. Н.Х. Калемин советтик этнографтардан алгачкылардан болуп кыргыздарда чоң патриархалдык үй-бүлө бар экендигин белгилеген.

Аталган жылдар аралыгында элдик чыгармачылык анын ичинен музыка жаатында изилдөөлөр В.В. Виноградов жана А.В. Затаевич тарабынан жүргүзүлгөн. Алар музыкалык чыгармачылыктын тарых жана теориялык маселесин коомчулука алгачкылардан болуп алып чыгышкан. А.В. Затаевич кыргыздарда жамандык-жакшылыктар ыр менен коштолгонун кызыгуу менен белгилеп кеткен. «Кыргыздар ыр менен бардык нерсени импровизациялайт, жада калса ыр менен бийликке өзүнүн өтүнүчүн жеткиришкен» деп белгилейт [16, с. 8]. Ал эми көркөм искусство тармагында изилдөөлөрдү В.Г. Машкова, С.М. Дудин, М.С. Андреевдер жүргүзүшкөн. В.Г. Машкова 1925-ж. Кыргызстандын түштүк райондорун кыдырып, килем жасоо боюнча кызыктуу маалымат топтогон. Ушуга эле үндөш изилдөөнү С.М. Дудин жана М.С. Андреевдер жүргүзүшкөн. Бул жылдары жеке эле кыргыздар боюнча эмес, башка улуттун өкүлдөрү боюнча изилдөө иштери аткарылган.

Мисалы: дунгандар боюнча А. А. Драгунов, Л.И. Думаи, Ю. Яншансин, Х. Юсуров, Н.Н. Чебокасаров, калмактар боюнча Г.Г. Гагарина, Т. Меллер жана А.В. Бурдуковалар изилдешкен [2, с. 28].

Жыйынтыктап айтканда, 20-30-жылдар аралыгында Орто Азия анын ичинде кыргыздардын этнографиясын изилдөө иштеринин жаңы этабы башталган. Илимий-изилдөөлөр жогоруда айтылып өткөндөй борбордук шаарлардан келген тарыхчы, этнограф, филолог, социолог, экономист, искусство таануучу ж.б. у.с. коомдук дисциплина өкүлдөрү тарабынан марксистик-лениндик методологиянын негизинде жүргүзүлгөн. Ал эми изилдөөлөрдү мазмуну жана маңызы боюнча маданий-экономикалык, чарбалык турмуш жана социалдык стратификация боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөр деп бөлүүгө болот. Биринчи багыттагы изилдөөлөрдө: кыргыздардагы үйбүлөө, нике, диний ишенимдери, элдик оозеки чыгармалар, шаманчылык, миф жана уламыштарга байланышкан маалыматтар. Мындан сырткары калктын экономикалык көрсөткүчү, бюджетти боюнча маалыматтар камтылган. Экинчи багыттагы изилдөөлөргө мал чарба

жана жер иштетүү боюнча чогултулган маалыматтарды киргизүүгө болот. Кийинки багыттагы изилдөөлөр партиялык жана илимий кызматкерлер тарабынан изилдөөгө алынып, мезгилдин актуалдуу маселеси катары каралган. Бул изилдөөлөр калктын социалдык катмары, алардын коомдогу ээлеген оорду, өзгөчө манаптардын аткарган функциялары жана бай-манаптар менен күрөшүү ж.б. маселелер боюнча жүргүзүлгөн.

Адабияттар:

1. Петровец В.М. Помощь ученых в развитии общественных и гуманитарных наук в Киргизии в 1918-1930 года. // Интернациональная помощь народов СССР Киргизии в построении и совершенствовании социализма. Сборник трудов. - Фрунзе, 1982.
2. Шерстобитов В.П., Орозалиев К.К., Винник Д.Ф. Очерки истории исторической науки в Советском Киргизстане (1918-1960 гг.). - Фрунзе, 1961.
3. Фиельструп Ф. А. Из Обрядовой жизни киргизов начало XX века. - Москва, 2002.
4. Абрамзон С. М. Этнографическое изучение Киргизии за 20 лет. // Наука в Киргизии за 20 лет 1926-1946. - Ф., 1946.
5. Диваев А.А. Баксы в жизни Киргиза. // Известия Среднеазиатского комитета по делам музыки и охраны памятников старинны, искусства и природы. - Ташкент, 1928.
6. Кушнер П. Горная Киргизия (Социологическая разведка). - Москва, 1929.
7. Буров-Петров. На борьбу с байством и манапством. - Фрунзе, 1927.
8. Гаврилов М.Ф. Этнографическая экспедиции в Киргизии. // Бюллетень Среднеазиатского государственного университета. Вып. 17. - Ташкент, 1928.
9. Гаврилов М.Ф. Классовый состав «Букары» Горной Киргизии. // Современный аул в Средней Азии. - Ташкент, 1927. - Вып. 10.
10. Гаврилов М.Ф. Манап. // Современный аул в Средней Азии. - Т., 1927. - Вып. 10.
11. Дублицкий В.Н. Родословная таблица (кара) кыргыз, проживающих в Джетысуйской области, и краткая их история. - Алмата, 1923.
12. Погорельский П., Батраков В. Экономика кочевого аула Киргизстана. - Москва, 1930.
13. Бежкович А.С. Историко-этнографические особенности киргизского земледелия. // Очерки по истории хозяйства народов Средней Азии и Казахстана. - Ленинград, 1973.
14. Данияров С.С. Культурное строительство в советском Киргизстане (1918-1930). - Фрунзе, 1963.
15. Абрамзон С.М. Кыргыздар жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. - Бишкек, 1999.
16. Затаевич А.В. 1000 песен киргизского народа. (Напевы и мелодии). - Оренбург, 1925.

Рецензент: д.и.н., доцент Алымбев Ж.Б.